

ՆՈՐԱԿԱԶՄ ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՕԶՆԵՑՈՒ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

Վ. Ա. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ԳՊՀ դասախոս

Հովհաննես Օձնեցու երկերի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ հեղինակը գործածել է ոչ միայն հին գրական հայերենում գործառնվող բառային միավորները, այլև ելնելով իր ժամանակի հայերենի բառակազմական օրինաչափություններից՝ կերտել է նոր բառեր (բառային հարադրություններ, բարդություններ և ածանցավոր կազմություններ):

Ապրելով և ստեղծագործելով 7-8-րդ դդ., որպես իմաստասեր և հոգևոր առաջնորդ, հիմնավոր կրթություն ստացած այր՝ Օձնեցին չէր կարող հեռու մնալ հունաբան հայերենի բառակերտման սկզբունքներից: Նա ստեղծել է մի շարք բառեր՝ օգտագործելով հունարենի բառակազմական կաղապարները (հիմնականում նախածանցման կաղապարը), թեև քիչ չեն նաև բուն հայկաբան կաղապարներով նորակազմությունները:

Օձնեցու հեղինակային նորակազմությունների մասին մեզ ընդարձակ նյութ են տալիս նրա երկերի աշխարհաբար թարգմանությամբ կցված ծանոթագրությունները¹, որոնցում թարգմանիչը մանրակրկիտ ձևով պարզաբանել է դրանց իմաստային նշանակությունները՝ միաժամանակ առանձնացնելով հունաբան ոճին բնորոշ կազմություններ:

Ուստի անդրադառնալով Հովհաննես Օձնեցու նորակազմություններին՝ սույն աշխատանքում խնդիր ենք ունեցել բացահայտելու դրանց բառակազմական և քերականական մի շարք առանձնահատկություններ, ցույց տալ բառակազմական այն սերող հիմքերը, որոնցից բաղադրված են դրանք: Անշուշտ, կան տարբեր կարգի նորակազմ բառեր, որոնք նշված չեն ծանոթագրություններում, մանավանդ եթե հաշվի առնենք այն, որ 2006թ. լույս տեսավ նորահայտ մի երկ՝ «Նախահալաքումն պատմութեան այսմ բանից՝ Յովհաննու Վերծանալի»² վերնագրով, որը դեռևս թարգմանված չէ և հարուստ է նորակազմ բառերով: Այդ կարգի բառերից են, օրինակ՝ *զուգաճանապարհ* («խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանալոյ Բանին Քրիստոսի, եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս», 193)³, *դասագրիմ* (ՍԺ, 489), *դիւարնակ*, *դիւաշունչ* («Ընդդէմ պաւ-

¹ Տե՛ս *Հովհաննես Օձնեցի*, Երկեր, գրաբարից փոխադրումը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վ. Համբարձումյանի, Երևան, 1999, Ծանոթագրություններ, էջ 257-10 (այսուհետև՝ ՀՕԵ):

² Տե՛ս *Ալ. Յակոբեան*, Յովհան Օձնեցու նորայայտ տօնացոյցային երկը՝ «Նախահալաքումն պատմութեան այսմ բանից՝ Յովհաննու Վերծանալի», «Հանդէս ամսօրեայ», թիվ 1-12, Երևան – Վիեննա, 2006, էջ 92-130 (այսուհետև՝ ՆՊ):

³ Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանալոյ Բանին Քրիստոսի, եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս, «Արա-

դիկեանց, 37)⁴, *շարախառնել* (Ատ., 16), որոնք պատկանում են «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի»⁵ աշխատությունում ոչ ճիշտ ժամանակագրությամբ ներկայացված բառերի թվին, այլև *ի բարձուստ* («Ընդդեմ երեւութականաց», 93–94)⁶, *մմանակի* (ԸԵ, 73), *երագագրաւելի* (Ատ., 8), *վերերգակ* (Ատ., Կ., 29), որոնք, ըստ ՆՅԲ-ի, միայն Օձնեցու գործածություններն են: Իսկ *մղեղել* (ԸՊ, 47), *մախահաւել* (Ատ., 12), *չարաղանդ* (Ատ., Կ., 33), *վերջադարձիմ* (Ատ., 28) բառերի դեպքում ՆՅԲ-ն առաջինը վկայում է Օձնեցուն, ապա՝ հետագայի հեղինակների: Ավելին, նորահայտ երկում կան բազմաթիվ բառեր, որոնք վկայված չեն ՆՅԲ-ում, ինչպես՝ *հոգէպաճոյծ* (ՆՊ, 124), *մմանախաւսել* (ՆՊ, 102), *շարաճշգրտել* (ՆՊ, 114–115), *շնորհաւանդ* (ՆՊ, 106) և այլն:

Հայտնի է, որ հնդեվրոպական նախալեզուն ունեցել է բառակազմական այնպիսի համակարգ, որը պահպանվել է նաև հին հայերենում՝ գրաբարում, և այն իր հիմնական գծերով շարունակում է գործել մինչև այժմ: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Լ. Հովսեփյանը, «գրաբարի բառակազմության հիմնական եղանակները՝ բառաբարդումն ու ածանցումը, ընդհանրապես հատուկ են եղել հայոց լեզվին նրա զարգացման բոլոր փուլերում, սկսած հնագույն ժամանակներից մինչև օրս»⁷:

Նախքան նորակազմությունների բուն քննությանն անցնելը նշենք, որ դրանցում առկա են հայերենի բառակազմական գրեթե բոլոր կաղապարները: Բաղադրյալ բառերում առավելապես հանդիպում են հին հայերենին հատուկ **հիմք + հիմք և հիմք + ածանց** հիմնակաղապարները: Սրանց իրենց բանակով չեն զիջում նաև **ածանց + հիմք + հիմք**, **ածանց + հիմք + հիմք + ածանց**, **հիմք + հիմք + ածանց** և այլ կաղապարներ:

Օձնեցու երկերում գործածված նորակազմ բառերի կազմության օրինաչափությունները բացահայտելու նպատակով դրանք քննել ենք բառակազմական հիմքերի բաժանման սկզբունքով: «Քանի որ համադրական բաղադրությունները բաժանում ենք երկու միավորների կամ մասերի, -գրում է Է. Աղայանը,- անկախ այդ մասերի ձևությամբ կազմից, ապա ինքնին ծագում է բաղադրական կամ բառակազմական հիմքերի գաղափարը: Բաղադրական հիմք է կոչվում համադրական բաղադրության երկու մասերից յուրաքանչյուրը, ինչպես՝ *գր-ա-դարան*, *գրադարան-ագետ* և այլն»⁸: Բաղադրական հիմքերն իրենց կազմությամբ լինում են պարզ կամ բաղադրյալ:

Բառակազմական հիմքը, ըստ Լ. Խաչատրյանի, սահմանվում է նաև որպես «բառի յուրաքանչյուր իմաստակիր հատված, որ մնում է տվյալ բառակազմա-

րատ» (ամսագիր), 1896, էջ 192–197 (այսուհետև՝ ՔԲՄ):

⁴ Տե՛ս **Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիրմէլեան, Մ. Աւգերեան**, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հի. 12, վեներտիկ, 1836–1837 (այսուհետև՝ ՆՅԲ):

⁵ Մատենագրութիւնք, «Ընդդեմ պաւղիկեանց», էջ 34–47 (այսուհետև՝ ԸՊ):

⁶ Յովհաննու Օձնեցոյ Մատենագրութիւնք, «Ընդդեմ երևութականաց», 2-րդ տպ., Վենետիկ, 1953, էջ 61–97 (այսուհետև՝ ԸԵ):

⁷ **Լ. Ս. Հովսեփյան**, Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, 1987, էջ 41:

⁸ **Է. Աղայան**, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984, էջ 246:

կան մասնիկը կամ տարրն առանձնացնելուց հետո»⁹: Բաղադրյալ հիմքերն իրենց հերթին լինում են **սերող** և **բաղադրող**: Սերող է այն բաղադրական հիմքը, որին ավելանում է որևէ այլ բաղադրական հիմք կամ ածանց՝ կազմելով նոր բառ: Բաղադրող հիմքը բառի այն մասն է, որն ավելանում է սերող հիմքին: Ինչպես նշում է Է. Աղայանը, որպես կանոն, ձախակողմյան բաղադրիչը սերող հիմքն է, իսկ աջակողմյանը՝ բաղադրող¹⁰:

Անշուշտ, Օձնեցու գործածած նորակազմություններում առկա են բառակազմական երկու (պարզ և բաղադրյալ) հիմքերն էլ, որոնց կանոնադաշտում յուրաքանչյուր բառն առանձին քննելիս: Միաժամանակ պարզելու ենք, թե շարահյուսական ինչ հարաբերությամբ են կապակցված բարդությունների բաղադրիչները:

Նշենք նաև, որ հիշյալ նորակազմությունների բառակազմական առանձնահատկություններն առավել մանրամասն ներկայացնելու նպատակով դրանք բաժանել ենք ըստ բառերի խոսքիմասային պատկանելության: Ստորև խոսելու ենք նորակազմ գոյականների մասին: Այս կարգի բառերում գերակշռում են *հիմք + հիմք + ածանց* կաղապար ունեցող բառերը: Դրանք բարդ ածանցավոր բառերն են:

1. Բարդ ածանցավոր գոյականներ

ա) Այս կարգի նորակազմությունների մեծ մասը (20 բառ) ՆՅԲ-ի կողմից միայն Օձնեցուն վկայված բառեր են՝ **բերանալուծութիւն, գինեճանութիւն, գիշերապաշտութիւն, խաչամարտութիւն, ծննդակերութիւն, կատուապաշտութիւն, կերակրափոխութիւն, կռուարարութիւն, մկնորսակ, մայրապականութիւն, մարմնամոլութիւն, նշանապաշտութիւն, չարապաշտութիւն, չարարարութիւն, վայասացութիւն, վնասահարութիւն, պատրողաբանութիւն, տարրատնփութիւն, ուղղասացութիւն, ունգնադութիւն**:

Բերանալուծութիւն բառը «պասը լուծելը, խափանելը, կտրելը» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 483) գործածվել է «Ատենաբանութիւն» երկում. «Եւ ոչ դարձեալ յառգերազանցագոյնն սոցա ումեք վերանալ ելանել, որպէս թէ ընդ անգործութիւն և ընդ *բերանալուծութիւն* խառնել և զքնոյն խորութիւն և զգինեճանութեան որովայնամոլութիւն» (էջ 15):

Ուղիղ ձևով բառը գործածվել է որպես միասնության խնդիր. այն կազմվել է *բերան* բաղադրող և *լուծութիւն* (ՆՅԲ, 895) սերող հիմքերից: Վերջինս դիտվում է որպես սերող հիմք, քանի որ ՆՅԲ-ն չունի *բերանալոյծ* ձևը (ՆՅԲ, 1, 483): Բաղադրիչները միացել են *ուղիղ խնդիր լրացում + լրացյալ* (բայանուն գոյականով արտահայտված) հարաբերությամբ:

Նորակազմ է **գինեճանութիւն** բառը, քանզի *գինեճան* ածականը –ութիւն ածանց է ստացել: Այն հանդես է եկել որպես վերացական գոյական և «գինովություն, հարբեցողություն» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 553) գործածվել է վերը նշված օրինակում՝ որպես սեռական հոլովով որոշիչ: Բառը հոլովվել է *-ութիւն* ածանց ունեցող բառերին հատուկ՝ *ա* ներդրական հոլովմամբ: Ի դեպ, Աճառյանը *-ճան* արմատով բերում է մի շարք բառերի օրինակներ, ինչպես՝ *դաւաճան, խրախճան*,

⁹ **Լ. Մ. Խաչատրյան**, Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 2008, էջ 151:

¹⁰ Տե՛ս **Է. Աղայան**, նշվ. աշխ., էջ 247-248:

նաև *գինեճան*՝ առանց *-ութիւն* ածանցի, որի դիմաց վկայակոչում է Տիմոթեոս Կուզին (Հայերեն արմատական բառարան, III, 181)¹¹, և որը ՆՅԲ-ում չկա: Գինեճան ածականը *-ութիւն* ածանց է ստացել և հանդես է եկել որպես վերացական գոյական, որը գրաբարում «շատ հաճախ հանդիպող ոճական հնարներից մեկն է»¹²:

«Վասն աւուր միաշաբաթին»¹³ երկում գործածվել է **գիշերապաշտութիւն** բառը՝ «գիշերվա պաշտամունք՝ աղոթք» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 555). «Քանզի երուսաղեմացիքն տակաւին մինչև ցայսօր զօր միաշաբաթին պայծառացուցանեն *գիշերապաշտութեամբ* իբրև Յակովբայ հրամայելով նոցա» (էջ 103): Գործիական հոլովով բառը հանդես է եկել որպես միջոցի անուղղակի խնդիր: Նորակազմությունը ձևավորվել է լրացում (պարագա) + բայափմբ լրացյալ հարաբերությամբ կապակցությունից՝ + *-ութիւն* ածանց: Ի դեպ, սույն բառաշարքում *պաշտութիւն* գոյականով կան բազմաթիվ նոր բառեր, որոնց կանոնադաշտնաբ իրենց տեղերում, սակայն այն որպես բառակազմական հիմք ընդունել չենք կարող, քանի որ ՆՅԲ-ն առանձին այն չի վկայում: ՆՅԲ-ն չունի նաև *գիշերապաշտ*, ունի միայն *գիշերապաշտօն* (1, 555):

Խաչամարտութիւն բառը «Քրիստոսի խաչի ուսմունքի դեմ մարտնչելը» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 923) գործածվել է որպես ուղևորման հայցական «... ըմբռնել զախմարս և զպարզամիտս ի մարդկանէ, որք չարեաց ի չարիս վերացեալ ելին. ի պատկերամարտութենէ *ի խաչամարտութիւն*, և անտուստ յանաստուածութիւն և ի դիւապաշտութիւն» (ԸՊ, 34): Այստեղ նորակազմության համար որպես հիմք չենք կարող ընդունել *խաչամարտ* ձևը (այն չկա ՆՅԲ-ում), իսկ *մարտութիւն* (ՆՅԲ, 2, 231) գոյականի դիմաց ՆՅԲ-ն վկայում է Գրիգոր Մագիստրոսին: Հետևաբար բառի բաղադրիչները միացել են հիմք + հիմք + ածանց կաղապարով, որտեղ *խաչ* հիմքը գործիական հոլովով խնդրի նշանակություն ունի:

Ծննդակերութիւն բառը բնագրում գործածվել է որպես ուղիղ խնդիր և նշանակում է «իր ծնունդը՝ որովայնի պտուղը ուտելը» (ՆՅԲ, 1, 1021). «Ձանօրէնն *ժուայթելով* զօրէնս, անդր ևս քան զխոզիցն *գտանին* զանգագ ծննդակերութիւն» (ԸՊ, 38): Այստեղ էլ սերող հիմքը վերացական գոյական է. այն է՝ *կերութիւն* (ՆՅԲ, 1, 1091), որին սկզբից միացել է *ծնունդ* բառը:

Կատուապաշտութիւն՝ «կատու պաշտելը» նորակազմ գոյականը (ՆՅԲ, 1, 1063) հանդես է եկել ենթակայի պաշտոնում. «*Կատուապաշտութիւն* է մեծարգի եղեալ՝ կերակուր իւրեանց զկերակրոցն ապականիչս առնելոյ աղագաւ» (ԸՊ, 36):

Կատու արմատով կազմված բառերի մեջ Աճառյանը բերում է նաև *կատուապաշտութիւն* բառը՝ վկայելով հենց Օձնեցու «Ընդդէմ պաւղիկեանց» ծառը (ՀԱԲ, II, 539): Բառն *ա* հոդակապով միացել է *պաշտութիւն* գոյականին:

Կերակրափոխութիւն բառը Օձնեցու երկում գործածվել է «փոխել կերակուրը դեպի լավը, կերակրի բարելավում» նշանակությամբ (ՆՅԲ, 1, 1090)՝ *-ութիւն* ածանցով բառերին հատուկ գործիական հոլովաձևով՝ որպես միջոցի խնդիր.

¹¹ **Հր. Աճառյան**, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 14, 1971-1979 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):

¹² **Ա. Ա. Աբրահամյան**, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 394:

¹³ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1833, էջ 101-106 (այսուհետև՝ ՎԱՄ):

«Բայց արժան է ոչ միայն քրիստոսեան պատարագան և *կերակրափոխութեամբ* պատուել զօրս այս» (Ատ., 16):

Նորակազմութիւնը ձևավորվել է *կերակուր* (ՆՅԲ, 1, 1090) կրկնավոր բարդութիւնից, որի բաղադրիչներն են *կեր* և *կուր*, և *փոխել* բայի՝ *-ութիւն*-ով բաղադրված գոյականից:

Կռուարարութիւն գոյականը ևս միայն Օծնեցու երկուն է հանդիպում և նշանակում է «կռիվ առաջ բերելը», «կռվարար լինելը» (ՆՅԲ, 1, 1128): Այն գործածվել է որպէս տեղի պարագա՝ *առ* նախդիրով և հոգնակի հայցական հոլովածով. «Վասն այլոց այլով իւիք քաջահաճութեանցն պատահմանց ի զարմացումն եկեալք՝ աստուածս անուանեցին. զԿռնոս վասն յոխորտաբար *առ կռուարարութիւնս* յարծակելոյ, զԱրես՝ վասն արին գոլոյ» (ԸՊ, 37):

Նորակազմութեան բառակազմական հիմքն է *կռուարար* (ՆՅԲ, 1, 1128) ածականը, որին ավելացել է *-ութիւն* ածանցը՝ որպէս բաղադրող հիմք:

Մկնորսակ բառը թերևս այս խմբում միակն է, որը ձևավորվել է *-ակ* վերջածանցով. այն նշանակում է «մկներ որսացող. կատու»: ՆՅԲ-ն (2, 285) այն ներկայացնում է որպէս *կատու* գոյականի մակդիր, որ կարող է հանդէս գալ թե՛ որպէս գոյական, թե՛ որպէս ածական՝ հոլովվելով *ի-ա* վերջադրական հոլովմամբ (հոգն. սեռականում՝ *մկնորսակաց*): Ներկայացվող օրինակում բառը գործածվել է որպէս գոյական՝ հանգման խնդրի պաշտոնում. «Արեգական երկիր պագանելով, նորացումն լծակցին երկրպագուաց. *մկնորսակացն* լինելով պաշտօնամատոյց, յայնոցիկ մղեալ անկանին խորխորատ՝ որք զծի և զշուն ընտրեցին իւրեանց լինել աստուածս» (ԸՊ, 37):

Այստեղ գիտակցվում է գոյական (ուղիղ խնդիր) + բայահիմք լրացյալ հարաբերությունը, որտեղ *մուկն* բառը կապակցվել է *որսալ* բայի *որս* հիմքին՝ + *-ակ* ածանց:

Մայրապականութիւն բառը «մորը պղծելը» նշանակությունն ունի (ՆՅԲ, 2, 204) և հանդէս է եկել որպէս անջատման խնդիր՝ բացառական հոլովով. «Ընդ խաւար զխաւարայինսն կատարելով ծանակութիւնս, ի պարսկական *մայրապականութեանցն* վայր վտանգեալ խրին խոհերս» (ԸՊ, 38):

Նորակազմությունը ձևավորվել է *ապականութիւն* (ՆՅԲ, 1, 270) հիմքից, որին սկզբից միացել է *մայր* բառը:

Մարմնամոլութիւն «որովայնամոլ լինելը» նշանակությամբ բառը (ՆՅԲ, 2, 228) գործածվել է որպէս հատկացուցիչ հետևյալ օրինակում. «Եւ այս յորդոց անտի Յեղեայ յայտ է. որք անպարապ լինելով ի *մարմնամոլութեանն* յղփութենէ, հանապազափակ զդուրս խորանին Աստուծոյ ընդդէմ եկելոց անդր ուխտաւորացն պահէին» (Ատ., 10):

Այստեղ *մոլութիւն* գոյականին (ՆՅԲ, 1, 295) հոդակապով միացել է *մարմին* բառը՝ հնչյունափոխված տարբերակով, որը սեռական հոլովի նշանակություն ունի, և ձևավորվել է *հատկացուցիչ* + *հատկացյալ* շարահյուսական հարաբերությամբ:

Նշանապաշտութիւն «սուրբ նշանի պաշտամունք» (ՆՅԲ, 2, 436) բառը գործիական հոլովով գործածվել է որպէս պատճառի պարագա՝ *աղազաւ* նախադրության հետ՝ հետևյալ օրինակում. «Եւ ուղիղ և աստուածաւանդ կրօնիցն մերոց լուսաւորութեամբ նախատել զմեզ յանդգնին պղծալիցն իւրեանց շրթամբք,

կռապաշտս անուանելով *տէրունեան աղագաւ նշանապաշտութեամբ»* (ԸՊ, 35): Թարգմանված է՝ *«նշանի պաշտամունքի պատճառով»* (ՅՕԵ, 128):

Բառը կազմված է *նշան* և *պաշտ* հիմքերից՝ + *-ութիւն* ածանց:

Նույն սկզբունքով է ձևավորվել հաջորդ՝ **չարապաշտութիւն** բառը, որը գործածվել է «չար մոլորություն, չարափառություն, ծառայություն՝ չարին» իմաստներով (ՆՅԲ, 2, 570)՝ թե՛ «Ընդդէմ պաւղիկեանց»ում և թե՛ «Ընդդէմ երեսութակեանց»-ում: Ահա այդ գործածություններից երկուսը. «Եւ զայդ այդպէս շաղակրատելովդ՝ Արիոսի եղեալ գտանիս *չարապաշտութեան* զուգածայն» (ԸԵ, 69), «Եւ սորա խաւար *չարապաշտութեան* զբոլոր տիեզերս ընդ իւրեւ կալեալ կուրացոյց» (ԸՊ, 36): Բառն առաջին օրինակում հանդես է եկել որպէս տրական հոլովով արտահայտված հանգման խնդիր, երկրորդում՝ որպէս սեռականով հատկացուցիչ: Ի դեպ, ՆՅԲ-ն տալիս է նաև **չարապաշտ** ձևը (ՆՅԲ, 2, 570), որի դիմաց առաջինը վկայում է Օձնեցուն՝ օրինակը բերելով «Ընդդէմ երեսութակեանց»-ից: Չար արմատով կա ևս մեկ նորակազմություն՝ *չարարարութիւն*, որի իմաստն է «չարիք գործելը, չարագործություն» (ՆՅԲ, 2, 570): Բառի սերող հիմքն է *չարար* ածականը (նույն տեղում): «Ընդդէմ պաւղիկեանց»-ում բառը գործածվել է գործիական հոլովով՝ իբրև ձևի պարագա. «...այլ և առ իւրեանցսն զրգռին պաշտօնեայս յարձակել *չարարարութեամբ* և *վնասահարութեամբ»* (ԸՊ, 41):

Ի դեպ, **վնասահարութիւն** բառը ևս նորակազմ է, ունի «չարիք գործելը, չարագործություն» իմաստը (ՆՅԲ, 2, 818) և հանդես է եկել նույնպիսի կիրառությամբ, ինչ նախորդը, կազմված է *վնաս* + *հար* *հարկանել* «զարկել, խփել» բայի հիմքերից՝ + *-ութիւն* ածանց: Այս բառում բառակազմական հիմքեր չեն ո՛չ *վնասահար*, ո՛չ էլ *հարութիւն* ձևերը, քանի որ ՆՅԲ-ում առանձին վկայված չեն:

Պատրողաբանութիւն «ստահող, մոլոր, խաբեական խոսք» իմաստով (ՆՅԲ, 2, 624) բառը գործածվել է որպէս ձևի պարագա՝ հետևյալ օրինակում. «...սոյնպէս և ասացեալքս այսոքիկ, տղմասէրք և ժանտագործք, առ միմեանս անպատկառացոյցք են պղծութեան, իսկ ի մէնջ վրիպանուն *պատրողաբանութեամբ* զանխլանալ կարծեն» (ԸՊ, 38): Բառը կազմված է *պատրող* բայածից, որից բաղադրված բազմաթիվ ձևեր է ներկայացնում ՆՅԲ-ն (նույն տեղում), և *բան* գոյականից:

Վայասացութիւն բառը Օձնեցին գործածել է «ողբ, վայ անելը» (ՆՅԲ, 2, 776) իմաստով. «...և դնելով զխաւարն իբրև զլոյս, զչարն ընդ բարւոյ փոխանակել, և բառնալ բերել զմարգարեականն ի զլուխս իւրեանց *վայասացութիւն»* (ԸԵ, 82):

Բառը ձևավորվել է *վայ* ծայնարկությունից և *ասացութիւն* (ՆՅԲ, 1, 813) հիմքից: Նորակազմ բառը բնագրում գործածվել է որպէս ուղիղ խնդիր:

Տարրատռփութիւն բառը՝ «տարրերի նկատմամբ տարփանք, տարրապաշտություն» իմաստով (ՆՅԲ, 2, 559), հանդես է եկել պատճառի պարագայի կիրառությամբ. «*Տարրատռփութենէ* դևն ստիպէ իւրսն հնազանդեալս» (ԸՊ, 41): Այստեղ էլ *տարր* չստուգաբանված բառը կապակցվել է *տռփութիւն* (ՆՅԲ, 2, 894) գոյականին: Ի դեպ, Աճառյանը ևս նշում է վերոնշյալ բառը՝ վկայակոչելով միայն Օձնեցուն (ՅԱԲ, IV, 388):

Ուղղասացութիւն «ողջամիտ վարդապետություն» (ՆՅԲ, 2, 547) նորակազմ բառը, որ կազմված է *վայասացութիւն* բառի պէս՝ *ուղիղ* պարզ և *ասացութիւն* ածանցավոր հիմքերից, հանդես է եկել ուղիղ խնդրի պաշտոնում. «...զիւրդ էր՝

եթէ գթիրութեանն արտահալած առնելով զաւանդիչս, զհրեանցն ի ձեռս նոցա տային առ ի թիրել *զուղղասացութիւն*» (ԸԵ, 81):

Նորակազմ է **ունգնադրութիւն** բառը՝ «հնազանդություն, ականջ անելը» իմաստով (ՆՅԲ, 2, 551)՝ *ունգն* (փոխանակ՝ *ունկն*) և *դր (դնել)* արմատներից: Բառը հանդես է եկել որպէս հատկացուցիչ. «... և զուշ և զմիտս *ունգնադրութեան*, կարկառեալ ի տաճար սրբութեան» (Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ, 97)¹⁴: Այստեղ հետնալեզվային խուլ բաղաձայնի փոխարեն ձայնեղի գործածությունը կան հեղինակային է, կան պայմանավորված է գրիչների արտասանությամբ: Երկու դեպքում էլ գործ ունենք բաղաձայնական հնչարտաբերության ոչ կանոնական դրսևորման հետ: Ի դեպ, Օծնեցու երկերում այսպիսի օրինակների հաճախ կարելի է հանդիպել (օր.՝ *խորամանգութիւն* (ՆՊ, 128), երբեմն պարզ կան շնչեղ խուլի փոխարեն հանդիպում ենք ձայնեղ բաղաձայնի, ինչպէս՝ *եղազ* (ՍԺ, 11), *զորթորոգսական* (ՆՊ, 101), *պանծալի* (ՎԱՄ, 104) և այլն): Թեև ՆՅԲ-ն տալիս է *ունկնադրութիւն* ձևը: Բառը նորակազմ է միայն *ա* հոդակապի առկայությամբ, քանի որ *ունկնդրութիւն* (նույն տեղում) բառի դիմաց կան բազմաթիվ վկայություններ: Այն, անշուշտ, *ունկն դնել* հարադրությունից է ձևավորվել:

բ) Բարդ ածանցավոր նորակազմ գոյականներից այս կետում առանձնացրել ենք այն բառերը, որոնք գործածվել են նաև Օծնեցուն հաջորդած կան նրան ժամանակակից հեղինակների կողմից: ՆՅԲ-ն այս բառերի դեպքում նախ հիշատակում է Օծնեցուն, ապա՝ մյուսներին: Սրանք, թերևս, ավելի քիչ են, քան նախորդները (ընդամենը 10 բառ): Դրանք են՝ **թափառումն, ծանրաբեռնութիւն, կիրընդունակութիւն, ճոռոմաբանութիւն, պատկերամարտութիւն, ուղղապաշտութիւն, փառազարդութիւն, քաջահաճութիւն, քրիստոսատեցութիւն, օրէնսազանցութիւն**:

Թափառումն գոյականը միակն է այս խմբում, որ կազմված է **-ումն** ածանցով: Սերոդ հիմքն է *թափառ* «թափ առնող» ածականը, որ նաև մակբայական կիրառութիւն ունի (ՆՅԲ, 1, 801): Բառի արմատներն են՝ *թափ* և *առ* (<*առնուլ*): Բառը հանդես է եկել «թափառելը, տեղից տեղ գնալը» նշանակությամբ (ՆՅԲ, 1, 802)՝ որպէս բացառական հոլովով արտահայտված անջատման խնդիր. «Որք առաքելական բարոզչութեամբն ժողովեցան ի մեղացն թափառմանէն...» (ՅԿԵ, 100): ՆՅԲ-ն Օծնեցուց հետո վկայակոչում է Գրիգոր Մագիստրոսին: *Թափառանք* բառի դիմաց կան այլ վկայություններ:

Մնացած բոլոր բառերը բաղադրված են **-ութիւն** ածանցով՝ որպէս վերացական գոյականներ: **Ծանրաբեռնութիւն** «ծանր բեռ, ծանրություն» նշանակությամբ (ՆՅԲ, 1, 1008) բառի հիմքն է *ծանրաբեռն* ածականը (ՆՅԲ, նույն տեղում), որից էլ **-ութիւն** ածանցով բաղադրվել է այն: Գործածվել է որպէս հատկացուցիչ. «...ի տրտմականսն *ծանրաբեռնութեան* ի ներքոյ դնանիլ տկար բնութեանս» (Ատ., 15): Բառը գործածվել է նաև Ներսէս Լամբրոնացու կողմից:

Յունաբան ոճի կազմություն է **կիրընդունակութիւն** «կրքերն իր վրա վերցնելը» (ՆՅԲ, 1, 1101) գոյականը, որի հիմքերն են *կիր* և *ընդունակութիւն* (*ընդ* նախդիր + *ուն* <*ունիլ*՝ «բռնել, առնել, ունենալ» բայի բնիկ հայերեն արմատը + *-ակ*

¹⁴ Յովհաննու Օծնեցւոյ Մատենագրութիւնք, «Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ», Վենետիկ, 1833, էջ 81-93 (այսուհետև՝ ՅԿԵ):

ածանց): Ահա բառի կիրառությունը. «...որովք և ոչ ամենեքումբք այսոքիւք զփրկչականն պարտ և արժան է ասել *զկիրընդունակութիւնս*» (ԸԵ, 91): Բառը հանդես է եկել որպէս ուղիղ խնդիր՝ հունաբան ոճին հատուկ՝ հայցական հոլով + անորոշ դերբայ կառույցում: Այն գործածվել է նաև հետագայում. ՆՅԲ-ն Օձնեցուց հետո վկայում է Ոսկիփորիկը, Խոսրովիկ Թարգմանչին (նույն տեղում): Ընդ որում Աճառյանը *կիրընդունակ* ածականը մեջբերում է Խոսրովիկ Թարգմանչից (ՅԱԲ, II, 594), *ութիւն*-ով կազմությունը ՅԱԲ-ում ընդհանրապես չի վկայվում:

Պատկերամարտութիւն գոյականը «մոլորություն, պատկերամարտ» իմաստով հանդիպում է նախ Օձնեցու երկում, ապա Մովսես Կաղանկատվացու երկերում (ՆՅԲ, 2, 613): *Պատկերամարտ* բառը թե՛ որպէս ածական և թե՛ որպէս գոյական բազմաթիվ գործածություններ է ունեցել նախկինում, և նորակազմությունը ձևավորվել է *-ութիւն* ածանցով միայն: Օձնեցու երկում այն գործածվել է որպէս անջատման խնդիր. «Ի *պատկերամարտութենէ* ի խաչամարտութիւն և քրիստոսատեցութիւն, և անտուստ յանաստուածութիւն և դիւապաշտութիւն» (ԸՊ, 34):

Ճոռոմաբանութիւն «շատախոսություն» (ՆՅԲ, 2, 186) բառը գործածել են նաև Գրիգոր Մագիստրոսը և հետագա այլ հեղինակներ: Ահա բառի գործածությունը Օձնեցու երկում. «...զԿռոնոս վասն յոխորտաբար առ կռուարարութիւնս յարձակելոյ զԱրես՝ վասն քաջախօսնակ ճոռոմաբանութեան...» (ԸՊ, 37): Ակնհայտ է, որ բառը հանդես է եկել *վասն* նախադրության հետ՝ նպատակի պարագայի կիրառությամբ: Կազմված է *ճոռոմ* և *բան* արմատներից: Բառը նորակազմ է *-ութիւն* ածանցով, քանի որ ՆՅԲ-ն բազմաթիվ վկայություններ է բերում *ճոռոմաբան*, *ճոռոմաբանիլ* բառերի դիմաց: Իսկ ՅԱԲ-ը նշում է միայն Օձնեցու օրինակը (II, 212):

Ուղղապաշտութիւն «բարեպաշտութիւն» բառը (ՆՅԲ, 2, 547) Օձնեցուց հետո գործածել է նաև Խոսրովիկ Թարգմանչիչը: ԸԵ-ում այն գործածվել է որպէս հատկացուցիչ. «Եւ այսպէս երկոքումբք այսոքիւք *ուղղապաշտութեան* շաւղօք առ խորհուրդ մարմնաւորութեան Բանին վերերթալ գիտացեալ սուրբ հարքն...» (73): Բառը կազմված է *ուղիղ* և *պաշտ* հիմքերից՝ + *-ութիւն* ածանց, քանի որ բառն առանց *-ութիւն* -ի ՆՅԲ-ում չկա:

Փառազարդութիւն «փառավորություն, զարդ կամ փառավոր գործ» (ՆՅԲ, 2, 93) բառը ներգոյականի իմաստ է արտահայտում և հանդես է եկել որպէս տեղի պարագա հետևյալ օրինակում. «Ի հրաշակերտ *փառազարդութեանցն* աստուծոյ զամենայն գոլ բարեօք տեսանենք...» (ՅԿԵՔ, 83): Բառի հիմքն է՝ *փառազարդ*, որից էլ ածանցվել է նորակազմությունը: Բառը նորակազմ է դարձյալ ածանցմամբ, ինչպէս նաև հաջորդ՝ **քաջահաճութիւն** «բարեհաճ լինելը, հաճելիություն» իմաստով բառը, որը Օձնեցուց հետո գործածել է նաև Գևորգ Սկևռացին (ՆՅԲ, 2, 984-985): Օձնեցու հետևյալ օրինակում այն հանդես է եկել որպէս որոշիչ. «Վասն այլոց այլով իւիք *քաջահաճութեանցն* պատահամանց ի զարմացումն եկեալ աստուածս անուանեցին» (ԸՊ, 37): Երևույթը կապված է որոշիչ՝ ածականով արտահայտվելու փոխարեն վերացական գոյականով հանդես գալու հետ:

ՆՅԲ-ն (2,1017) Օձնեցուց հետո վկայակոչում է «ճառընտիրը»՝ **քրիստոսատեցութիւն** բառի գործածության դեպքում: Այն «Քրիստոսին ատող լինելը» նշանակությամբ ԸՊ-ում հանդես է եկել որպէս ուղևորման հայցական՝ *ի* նախդրի հետ միասին. «...ըմբռնել զախմարս և զպարզամիտս ի մարդկանէ, որք չարեաց

ի չարիս վերացեալ ելին ի պատկերամարտութենէ ի խաչամարտութիւն և ի քրիստոսատեցութիւն» (էջ 34): Այս բառի սերող հիմքն է քրիստոսատեաց ածականը, որը վկայված է ՆՅԲ-ում (էջ 1017)՝ ճառընտիրից քաղված վկայություններով: Եվ հնարավոր է, որ բառն ամբողջությամբ նորակազմ է:

Այս խմբի բառերի մեջ վերջինը **օրէնսագանցութիւն** «օրինագանցություն, անօրինապահ լինելը» (ՆՅԲ, 2, 1033) նշանակությամբ բառն է, որը, թերևս, նախորդ բառախմբում պետք է ներկայացվեր, քանի որ Օձնեցուց հետո ՆՅԲ-ն հիշատակում է «Կանոնքը», որը շատ ուսումնասիրողների կարծիքով դարձյալ Օձնեցուն է պատկանում: «Ատենաբանութիւն» երկում բառը գործածվել է որպես ուղիղ խնդիր. «...զոր երուսաղեմացիքն յութօրեայս յայտնութեանդ՝ յութ եկեղեցիսն իւրեանց երթալով՝ զնոցին տեղեացն և զկանոնն կատարեն. *օրէնսագանցութիւն* կարծելով զայս...» (Ատ., 12):

Բառի հիմքերն են՝ *օրէն* և *զանց* (< *զանցանել*): *Օրէնսագանց* ածականը ՆՅԲ-ում նշված չէ, ուստի այն որպես սերող հիմք ընդունել չենք կարող:

Բարդ ածանցավոր գոյականների մեծ մասում առկա է *-ութիւն* ածանց, բացի *մկնորսակ* և *թափառումն* բառերից: Սակայն միշտ չէ, որ այն բաղադրող հիմքի արժեք է ունենում: Կան բառեր, որոնք կազմվել են ոչ թե ածանցմամբ կամ վերացական գոյականներով, այլ տարբեր բառերի զուգորդումներով (հիմք + (հոդակապ) + հիմք + ածանց), ինչպես՝ *վնաս + ա + հար + -ութիւն*, *օրէնս + ա + զանց + -ութիւն* և այլն:

Երբեմն նորակազմությունը ձևավորվել է որևէ վերացական գոյականով արտահայտված սերող հիմքով, որին սկզբից միացել է հիմնական ձևույթ (արմատ), ինչպես՝ *ծննդակերութիւն*, *տարրատռփութիւն* և այլն: Եվ ստացվում է, որ նորակազմությունը ձևավորվում է բառակազմական երկու ձևույթներով՝ հիմնական (արմատ) և երկրորդական բառակազմական (ածանց): Սրանցում կան բառամասեր, որոնք պարբերաբար հանդիպում են նորակազմություններում, և միշտ չէ, որ բառակազմական հիմքի արժեք են ունենում, ինչպես՝ *պաշտութիւն* (5 բառում), *մարտութիւն* (2 բառում), *ասացութիւն* (2 բառում):

Ամփոփելով բարդ ածանցավոր գոյականների վերլուծությունը՝ նշենք, որ դրանք կազմված են բառակազմական հետևյալ կադապարներով.

1. Բաղադրյալ հիմք + *ութիւն* (ծանրաբեռնութիւն, կռուարարութիւն, ճոռոմաբանութիւն, չարարարութիւն, պատկերամարտութիւն, փառազարդութիւն, քաջահաճութիւն, քրիստոսատեցութիւն):

2. Պարզ հիմք + (հոդակապ) + ածանցավոր հիմք (բերանալուծութիւն, մարմնամոլութիւն, տարրատռփութիւն, վայսասցութիւն):

3. Ածանցավոր հիմք + հոդակապ + ածանցավոր հիմք (ծննդակերութիւն):

4. Բարդ հիմք + հոդակապ + ածանցավոր հիմք (կերակրափոխութիւն):

5. Պարզ հիմք + հոդակապ + պարզ հիմք + ածանց (գիշերապաշտութիւն, խաչամարտութիւն, կատուապաշտութիւն, նշանապաշտութիւն, չարապաշտութիւն, վնասահարութիւն):

6. Պարզ հիմք + ածանցավոր հիմք (կիրընդունակութիւն):

7. Պարզ հիմք + պարզ հիմք + ածանց (մկնորսակ):

8. Պարզ հիմք + նախդրավոր հիմք + ածանց (օրէնսագանցութիւն):

9. Բաղադրյալ հիմք + հոդակապ + պարզ հիմք + ածանց (պատրողաբանու-

թիւն):

10. Հոգակապի հավելում (ունգնադրութիւն):

2. Բարդ կազմութեամբ գոյականները, որ պատկանում են հիմք + հիմք կաղապարին, և բոլորն էլ իսկական բարդութիւններ են, զգալիորեն ավելի քիչ են, քան նախորդները (ընդամենը՝ վեցը), որոնցից հինգը (*ահեկակողմն, աղտախինք, բոլորագիշեր, սաղմոսողոգ*) գործածվել է միայն Օձնեցու երկերում: Մեկ գոյական, այն է՝ *ժամահար*, գործածվել է նաև հետագայում: Պետք է նշել, որ *սաղմոսողոգ* բառի դեպքում առաջնորդվել ենք ՆՅԲ-ի տվյալներով: Լ. Հովհաննիսյանը գտնում է, որ այն գործածվել է 5-րդ դարի գրաբարում, իբրև հունական փոխառութիւն¹⁵:

Ահեկակողմն «ծախ կողմ, մոլոր՝ սխալ կողմ» նշանակութեամբ բառը (ՆՅԲ, 1, 10) գործածվել է որպէս ուղևորման հայցական՝ *ի* նախդրով + տրական հոլով. «Որ առ պատուիրանադրեալսն ոչ ձգտի հասանել կանոն, նա *յահեկակողմանն* դանդաղէ խոտորեալ ճանապարհի» (Ատ., 15):

Բառի *ահեկ* (*ահեակ*) և *կողմն՝ կող* բառից՝ *մն* մասնիկով բաղադրիչները կապակցվել են որոշիչ + որոշյալ շարահյուսական հարաբերութեամբ:

Աղտախինք հոգնակի գոյականը «աղտեղութիւն, աղտ, կեղտ, արատ» նշանակութիւնն ունի (ՆՅԲ, 1, 44) և հանդես է եկել ուղիղ խնդրի կիրառութեամբ՝ հետևյալ օրինակում. «...և զանուանն իւրեանց *զաղտախինս* յանդգնեցան կախել զայնցանէ, որ զերկնից բարութեանցն բուռն հարեալ ունիցին յուսով» (ԸՊ, 39): Բառը թերևս կազմված է *աղտ* «կեղտ» բառի կրկնութեամբ, ընդ որում՝ հընչյունափոխված: Աճառյանը նշում է միայն Օձնեցու օրինակը (ՀԱԲ, I, 135) :

Բոլորագիշեր «ամբողջ գիշեր, բոլոր գիշեր» նշանակութեամբ գոյականը (ՆՅԲ, 1, 501), որ *բոլոր գիշեր* որոշիչ – որոշյալ կապակցութիւնից է ձևավորվել, ևս ուղիղ խնդրի պաշտոնում է հանդես եկել՝ հոգնակի թվում. «...որք հսկմամբ և աղօթիւք *զբոլորագիշերս* զայս մեծարեալ բաղձացան» (Ատ., 16):

Նորակազմ է **մկրտատուն** «մկրտվելու տուն» (ՆՅԲ, 2, 285) գոյականը ևս, որի դիմաց ՆՅԲ-ն վկայութիւններ է բերում միայն Օձնեցու երկերից: Հետևյալ նախադասության մեջ բառը գործածվել է տեղի պարագայի կիրառութեամբ. «...այլ աւագան քարեղէն հաստատել ի մմին իսկ յեկեղեցւոջն, և կամ անդէն մերձ յեկեղեցին *ի մկրտատունն*» (Ատ., Կ., 26):

Հոգակապով իսկական բարդութիւնը ձևավորվել է բառակապակցության բաղադրիչների միացումով:

Սաղմոսողոգ բառը «սաղմոսասաց դպիր, պալատ» (ՆՅԲ, 2, 691) նշանակութեամբ գործածվել է որպէս անջատման խնդիր. «...ի *սաղմոսողոգէն* և ի հրեշտական դասուէն սկսեալ՝ տանին յանգել յեպիսկոպոսն և ի քրովբեական դասն» (Ատ., 22): Սեռականում բառն ունենում է *սաղմոսողոգի, սաղմոսողոգաց ձևերը* (ի-ա վերջադրական հոլովում): Կազմված է *սաղմոս* (ՀԱԲ, IV, 166) և *ողոգ* «օրինված, բարեբանված» (ՀԱԲ, III, 554-555) հունական ծագումով բառերից: Ի դեպ, Աճառյանը նշում է միայն *ողոգոմեան* «ծաղկազարդի տունը» ձևը՝ *ողոգոմէն, ողոգոմէ, ողոգոմ, ողոգոմեան* տարբերակներով: Հետագայում սրանից բաղադրված *սաղմոսողոգութիւն* «սաղմոսերգութիւն. սաղմոսասաց դպիրների փառաբանու-

¹⁵ Տե՛ս Լ. Շ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարը (5-րդ դար), Երևան, 2006, էջ 100:

թյունը» գոյականը գործածել է Ներսես Լամբրոնացին (ՆՅԲ, նույն տեղում):

Պետք է նշել, որ այս կարգի բառերից միայն մեկն էլ, Օձնեցուց բացի, գործածել են նաև հետագայի հեղինակներ: Դա **Ժամահար** «Ժամը խփելու գործիք՝ եկեղեցի հավաքվելու համար. կոչնակ» (ՆՅԲ, 1, 827), գոյականն է, որը դարձյալ հոլովվում է *ի-ա* հոլովմամբ և ձևավորվել է լրացում (խնդիր) + բայահիմք լրացյալ շարահյուսական հարաբերությամբ. այն սեռական հոլովաձևով հանդես է եկել որպես հատկացուցիչ՝ հետադաս կիրառությամբ. «Ազդարարութիւն *Ժամահարին* զգաբրիւեան փողոյն ունի զօրինակ և դիմելն ի տեղի աղօթիցն՝ զհաւաքումն ահեղ ատենին» (ՍԳԺ, 109)¹⁶:

Այսպիսով՝ բարդ կազմությամբ գոյականները հիմնականում հոդակապով կազմություններ են, բացի *սաղմոսողոզ* բարդությունից, որի երկու բաղադրիչներն էլ հունարեն բառեր են, որոնք փաստորեն միացել են լրացում-լրացյալի հարաբերությամբ՝ առանց հոդակապի, որը սովորական է հայերենի բառակազմության համար:

3. ա) Ածանցավոր բառերի մեջ առանձնացրել ենք չորս բառ, որոնցից մեկը նախածանցավոր է (*դերաքրիստոս*), իսկ մյուսները վերջածանցավոր են (*արուեստարան*, *խեչերանք*, *փարումն*):

Դերաքրիստոս բառը գործածվել է «Քրիստոսին հակառակ, նեռ» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 611)՝ որպես հատկացուցիչ. «Եւ մինչ չև էր նոցա զօրավիզն գտեալ զկարապետս *դերաքրիստոսին*» (ԸՊ, 39): *Դերաքրիստոսեայք* հոգնակի ուղղականով բառաձևը գտնում ենք նաև Օձնեցու նորահայտ երկում՝ որպես բացահայտիչ. «...քանզի Արտեմոն եւ Մարկիոն եւ Բասելիդէս *դերաքրիստոսեայք*, տրամամիտք, անսուրբք իմաստունք, ապաքէն զինքեանս կարծելով յաւէտ քան զառաքեալս՝ երկուս բնութիւնս ասացին զՔրիստոս...» (ՆՊ, 116): Բառը հետագայում գործածվել է նաև Գրիգոր Նարեկացու և ուրիշների կողմից: Պատկանում է *ի* վերջադրական հոլովմանը: Նորակազմությունը ձևավորվել է *դեր* նախածանցով, որը հունարեն հայերենի նորարարության արդյունք է¹⁷:

Արուեստարան բառը նշանակում է «արհեստանոց, վարժարան, արհեստի և ուսման վայր» (ՆՅԲ, 1, 373): Այն գործածել է միայն Օձնեցին՝ սույն հատվածում. «...եթէ արդեւք վարդապետեցար ի քում *արուեստարանիդ*՝ այլ զոլ զանձն, և այլ զդէմս...» (ԸԵ, 79): *Ի* նախդրով և տրական հոլովաձևով ձևավորվել է տեղի պարագա:

Վերջածանցմամբ ձևավորված այս նորակազմությունը հոլովվում է *ի-ա* վերջադրական հոլովմամբ:

Խեչերանք «խշրանք, փշուր, փշրանք» իմաստով (ՆՅԲ, 1, 940) բառի դիմաց ՅԱԲ-ը (II, 359), ինչպես և ՆՅԲ-ն, վկայակոչում են միայն Օձնեցուն՝ նշելով, որ ուրիշը չկա, և բառը կապվում է *խոշոր* չստուգաբանված բառի հետ: Այնուհետև Աճառյանը նշում է մեկ այլ մեկնաբանություն, ըստ որի՝ բառը ծագում է *xušāra* «փշրանք» բառից, որն էլ անընդունելի է համարվում: Այն հոգնակիության իմաստ ունի և հոլովվելիս սեռականում ստանում է *-նաց*, հետևյալ օրինակում

¹⁶ Տե՛ս Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցույ Մատենագրութիւնք, Սակս գիշերային ժամու, էջ 109-114 (այսուհետև՝ ՍԳԺ):

¹⁷ Տե՛ս **Ա. Ն. Սուրադյան**, Գունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Երևան, 1971, էջ 138:

հանդես է եկել որպես ենթակա. «Նախկին մծղնեութեան պայղակենութեան *խեշերանք*, որք խրատեալք, և ոչ իմաստնացեալք, ի Ներսիսէ կաթողիկոսէ, զկնի նորուն մահուանն խոսեալք չոգան դօղեցին յոլորտս ուրեք աշխարհիս մերոյ» (ԸՊ, 39):

Փարուն «գուրգուրանք, գգվելը, գուրգուրելը» իմաստով բառը (ՆՅԲ, 2, 937) միայն Օծնեցին գործածել է որպես ենթակա՝ հետևյալ հատվածում. «Աստանօր *փարուն*ն Զոգույն սրբոյ օրինակաւ խնկոյն ի Զօրէ բուրեալ, զամենեսեան ի վեր առնլովն ուստի անկանն...» (ՎԱՄ, 105):

Բառը կազմված է չստուգաբանված *փար* արմատից (ՅԱԲ, IV, 488): Զոլովական հարացույցում որևէ շեղում հանդես չի բերում և, ըստ ՆՅԲ-ի, -ունն ածանցով ավարտվող բոլոր բառերի նման, ենթարկվում է *ա* հոլովման:

բ) Ածանցավոր բառերի մեջ առանձնանում են չորսը, որոնցում առկա են և՛ նախածանցներ, և՛ վերջածանցներ: Դրանք հունաբան ոճի արդյունք են, քանզի բաղադրված են կամ միայն *ներ-* կամ *պար-* նախածանցներով, կամ էլ նաև *-ութիւն* վերջածանցի հետ միասին (*ներլինելութիւն*, *ներխորհուրդ*), ինչպես նաև *շար-* և *-ուն*ն ածանցներով (*շարաբարծումն*): Սրանք, թերևս, խառը տիպի կազմություններ պետք է համարել, քանի որ, ինչպես Լ. Զովսեփյանն է գրում, լեզվում բացի *հիմք + հիմք, հիմք + ածանց* կաղապարները (բարդ և ածանցավոր), կան նաև բառեր, «որոնք հնարավոր չէ միանշանակ կերպով հատկացնել բարդ կամ ածանցավոր (վերջիններիս դեպքում՝ նախածանցավոր կամ վերջածանցավոր) կաղապարների թվին»¹⁸:

Ներլինելութիւն բառը «լինելություն» իմաստով գործածել է միայն Օծնեցին՝ տարբեր հատվածներում. «...քանզի *ներլինելութեանն* է ներհական, որպէս յառաջն ասացի, որ ապականէ զիրն...» (ԸԵ, 92):

Նշված նախադասության մեջ բառը հանդես է եկել որպես ուղիղ խնդիր, իսկ հետևյալ օրինակում՝ որպես միասնության խնդիր. «...ևս և անգիտութիւն և որ սոցին նմանէ, համանգամայն ընդ *ներլինելութեանն* բանի առեալ լինի մարդունս...» (ԸԵ, 83):

Ներ- հունաբան ոճի¹⁹ նախածանցի առկայությունը որևէ նոր իմաստ չի հաղորդում *լինել* բառին և, փաստորեն, ձևական է: Նույն ածանցը, միանալով խորհուրդ բառին, կազմել է *ներխորհուրդ* բառը ևս, որը միայն Օծնեցին է գործածել՝ «ներքին կամ բուն խոսք, գաղտնի խորհուրդ անող» իմաստով (ՆՅԲ, 2, 418): ՆՅԲ-ն նշում է, որ բառը սեռական հոլովում ունենում է *ներխորհրդոյ* ձևը, տրականում՝ *ներխորհրդում ձևերը*:

«Տո՛ւր զքեզ *ներխորհրդումն* բանի, և մի՛ զխորհուրդ բանին առ քեզ բռնադատել թիրեցես» (ԸԵ, 76) օրինակում բառը հանդես է եկել որպես հանգման խնդիր:

Շարաբարծումն բառի արմատն է *բարծ* (<*բառնալ*), որն առանձին անգործածական է: «Բացառում» իմաստով (ՆՅԲ, 2, 468, տես նաև *շարաբառնալ* «միասին բարձրացնել. վեր հանել և այլն») այն հանդես է եկել որպես ենթակա՝ հետևյալ օրինակում. «...եթէ անունն ի միջոյ բարձցի ապա և Բանն. և *շարաբարծումն*

¹⁸ Տես Լ. Ս. Զովսեփյան, նշվ. աշխ., էջ 288:

¹⁹ Տես Ա. Ն. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 138:

անուանն և բանի՝ բարձցէ ընդ նմին և զնա , զորմէ ասեսն ...» (ԸԵ, 70): Այս բառը ևս գործածել է միայն Օձնեցին:

ՆՅԲ-ն (2, 617) վկայակոչում է միայն Օձնեցուն հաջորդած հեղինակների՝ **պարակցութիւն** բառի դիմաց, որը նշանակում է «պարակից լինելը, դասակից, երթակից դառնալը»: Մինչդեռ այն գտնում ենք Օձնեցու երկում՝ ուղիղ խնդրի կիրառությամբ. «Եւ վասն զի հանել կարգեաց զինքն մտօք ընդ զուարթնոցն *պարակցութիւնս*» (Ատ., 20): Բառը կազմված է *պար-* ածանցով: Ըստ Ջահուկյանի՝ անհավանական չէ ենթադրել, որ «*պար(ա)*»- ածանցի համար հիմք ծառայած *պար* բառը հունարան հեղինակների կողմից կապված լինի իրանական ծագում ունեցող *պարիսպ* տիպի կազմությունների և հուն. «շրջա-, պարա-» նշանակությամբ նախածանցի հետ²⁰: *Պարակից, պարակից լինել* ձևերը գործածվել են նաև նախկինում, այսինքն՝ այստեղ ևս առկա է վերացական գոյականի՝ թանձրացականի փոխարեն հանդես գալու երևույթը:

Այսպիսով՝ հունարան դպրոցի ստեղծած *դեր-, ներ-, շար-, պար-* ածանցները գործածական են նաև Օձնեցու երկերում, որոնցով կազմվել են ոչ միայն գոյականներ, այլև այլ խոսքի մասեր ներկայացնող բառեր:

4. Նոր բառերի մեջ կա մեկ գոյական, որը պարզ կազմություն ունի: Դա **նսիր** բառն է: Այն նշանակում է «(ծանր) գործ, (գործի) ծանրություն» (ՆՅԲ, 2, 454): ՆՅԲ-ն, ինչպես նաև Աճառյանը (ՀԱԲ, III, 476477), Օձնեցուց բացի այլ հեղինակի չեն վկայում: Այս անստույգ բառը գործածվել է եզակի թվի հայցական հոլովով՝ որպես ուղիղ խնդիր. «Յորմէ ոչ փոփոխեսցի նախահարցն հաստատեալ սահմանք. այսինքն՝ ոչ տէրունականն աւուր զապաշխարութեանն ի վերայ ածել զնսիր...» (Ատ., 15):

Այսպիսով՝ նորակազմ գոյականներում առկա նախածանցները (*դեր-, ներ-, շար-, պար-*) բացառապես հունարան դպրոցի կազմություններ են: Դրանք միացել են պարզ (*դերաքրիստոս*) կամ բաղադրյալ (*ներխորհուրդ, շարաբարձումն, պարակցութիւն*) կազմությամբ հիմքերին և ձևավորել նոր բառեր:

УПОТРЕБЛЕНИЕ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТИПЫ НОВЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТРУДАХ ОВАНЕСА ОДЗНЕЦИ

В. А. Нерсисян

Статья посвящена анализу существительных в трудах Одзнецки.

В трудах Ованеса Одзнецки есть много неологизмов разной частеречной принадлежности (существительных, прилагательных, наречий, глаголов).

В данной статье рассмотрено употребление новых существительных, выделены их словообразовательные типы, а также приведен словообразовательный анализ таких слов.

²⁰ 4. **Ջահուկյան**, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 566:

THE USING OF THE NEW FORMED NOUNS AND THEIR STRUCTURE TYPES IN THE WORKS OF HOVHANNES ODZNETSI

V. A. Nersisyan

There are many new – formed words by different parts of speech (nouns, adjectives, adverbs, verbs) used in the works of Hovhannes Odznetsi.

In the research paper is presented the usage of the new nouns and their structure types, is given analysis of those words.

ԱԾԱԿԱՆ ՈՐՈՇՉԻ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Ս. Կ. ԽԱՆՂԱՆՅԱՆ

ԳԴՀ դասախոս

Որպես հատկանիշ արտահայտող բառերի կարգ՝ ածականը ժամանակակից հայոց լեզվում ձևաբանորեն բնորոշվում է նրանով, որ զուրկ է թեքման ձևերից և գոյականի վրա դրվում է միայն ուղիղ ձևով: Ածականի այս հատկանիշով աշխարհաբարը տարբերվում է գրաբարից: Գրաբարում «որոշակի դեպքերում ածականը թվով և հոլովով համաձայնում էր գոյականին: Գրաբարի քերականություններում այս հարցի վերաբերյալ սովորաբար տրվում է հետևյալ ընդհանուր կանոնը. գրաբարում միավանկ ածականները և՛ նախադաս, և՛ ետադաս կիրառությամբ թվով ու հոլովով համաձայնում են գոյականին....., իսկ բազմավանկ ածականները նախադաս գործածությամբ որպես կանոն չեն համաձայնում....., իսկ հետադաս գործածությամբ համաձայնում են..... : Բայց այս կանոնն էլ գրաբարի համար մի պարտադիր օրինաչափություն չէր և ուներ իր բազմաթիվ շեղումներն ու օրինաչափությունները» /էջ 136/:

Սակայն լեզվի հետագա պատմական զարգացման ընթացքում ածականի և գոյականի համաձայնության այս օրինաչափությունը վերանում է: Աշխարհաբարում այն հասել է պարզ դրության, այն է՝ գոյականական բառակապակցություններում ածական-որոշիչը չթեքվող է, հանդես է գալիս ուղիղ ձևով:

Հայտնի է, որ ածականը ամենից շատ հանդես է գալիս որոշչի պաշտոնում: «Որոշչային կիրառությունը ածականի ամենասովորական ու զանգվածային, ամենատարածված կիրառությունն է» /էջ 137/:

Գոյականական բառակապակցություններում որոշիչ կարող են դառնալ և՛ որակական, և՛ հարաբերական ածականները: Ածականի նման որոշիչ կարող են դառնալ հարակատար, ենթակայական և ապակատար դերբայները, նաև՝ որոշ մակբայներ: Պարզապես պետք է հիշել, որ ածականի և դերբայների տարբերությունն այդ դեպքում այն է, որ ածականի արտահայտած հատկանիշն անկախ է ժամանակի գաղափարից, իսկ դերբայի արտահայտած հատկանիշին հատուկ է ժամանակային գաղափար:

Քանի որ որակական ածականն արտահայտում է չմիջնորդավորված, իսկ հա-